

Київський університет ім. Тараса Шевченка

На правах рукопису

НАЄНКО ГАЛИНА МИХАЙЛІВНА

**НАУКОВА ЛЕКСИКА У ТВОРАХ
КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА-СТАВРОВЕЦЬКОГО**

Спеціальність 10.02.02. українська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ — 1994

00756834 (X)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана при кафедрі історії української мови Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор філологічних наук,
професор БІЛОДИД О. І.

Офіційні опоненти:
доктор філологічних наук, професор ПЛЮЩ М. Я.,
кандидат філологічних наук ЧЕПІГА І. П.

Провідна установа: Дніпропетровський державний університет.

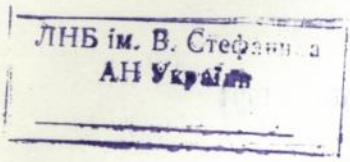
Захист відбудеться «29» вересня 1994 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради Д.068.18.10 при Київському університеті імені Тараса Шевченка (252017, Київ-17, бульвар Шевченка, 14).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано «29» серпня 1994 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради,
доктор філологічних наук

ГРИЦИК Л. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена історії української наукової лексики, функціонування якої простежується на матеріалі творчості видатного українського мислителя-гуманіста, поета і проповідника Кирила Транквіліона-Ставровецького (157 - 1646).

Актуальність дослідження. Розвиненість наукової термінології є показником культури нації, доказом досконалості її літературної мови, здатної обслуговувати мовний колектив у різних сферах суспільної діяльності. Тому вивчення певного етапу становлення наукової мови важливе не тільки для висвітлення еволюції наукової думки народу, а й для визначення його ролі в загальнолюдському контексті мовного розвитку.

Формування різних терміносистем в історії української мови досліджували Д. П. Кирик (філософія), П. П. Чучка (географія), А. М. Крейтор (математика), В. О. Нагіна (метеорологія), А. А. Москаленко (граматика), І. В. Сабадош (ботаніка) та інші. Більшість названих вище праць стосуються епохи XIX-XX ст., коли активно розв'язувалися питання нормування української літературної мови. Період XVI-XVII ст., часу зародження наукового стилю та початків нормування української літературної мови, крім названих досліджень Д. П. Кирика та П. П. Чучки, вгадувався лише побіжно.

У російській лінгвістиці досліджувалися витoki філософської термінології, нерозривно пов'язаної з постатями Кирила та Мефодія (серія робіт Є. М. Верещагіна), та епоха формування російської наукової природничої термінології (роботи Л. Л. Кутіної). Проблеми становлення російської наукової термінології різних галузей знань розглядалися в працях М. І. Толстого та Л. А. Марченкової (фізична географія), Л. Ф. Фоміної, М. І. Сахаровської (астрономія), Н. В. Леонової (філософія), Ф. П. Сороколетова (військова лексика), Ф. П. Сергеева (дипломатична лексика) та ін.

Білоруську наукову термінологію вивчали Л. А. Антоник (формування, структура, функціонування), Г. О. Гвоздович (граматика), О. С. Лавшук (геологія), Л. Р. Супрун-Вілевич (метеорологія).

В українській історичній лексикології ще чекають на своїх дослідників найвидатніші представники староукраїнської вченості XVI-XVIII ст. Твори таких талановитих особистостей, як Іван Вишенський, Петро Могила, Василь Суравський (Островський),

Мелетій Смотрицький, Захарія Копистенський, Феофан Прокопович та інші - це певні етапи в історії нашої культури і мови. З робіт, присвячених термінотворчості одного з представників наукової думки України, наведемо працю Л. П. Гнатюк "Наукова термінологія у творах Г. С. Сковороди" (К., 1989).

До епохальних постатей належить мислитель-гуманіст, оратор-проповідник, поет, ерудований аристократ книжності, викладач Львівської братської школи, друкар і видавець Кирило Транквіліон-Ставровецький. Біографічні відомості, його наукова ораторсько-проповідницька та літературна творчість знайшли своє відображення у працях Я. Головацького, С. Голубева, О. Огоньського, С. Маслова, Я. Ісаєвича та інших дослідників. Філософські погляди Транквіліона, що формувалися в генетичному зв'язку з античною філософією, засвоєною Київською Руссю, і віяннями Реформації та Гуманізму, роль його оригінальної світоглядної концепції в розвитку української філософії XVII-XVIII ст. були об'єктом історико-філософських досліджень (В. М. Нічик, І. В. Паславський). Особливості світогляду Ставровецького аналізували також літературознавці, публікатори його творів (В. І. Кречотень, Г. І. Павленко, Л. Пиливець). Мова письменника ще не була предметом спеціальних досліджень, хоч матеріал окремих його творів залучався до робіт з історичної лексикографії ("Історичний словник українського язика" за ред. Є. Тимченка, "Словник української мови XVI-першої половини XVII ст.: Проб. вош.") та лексикології (Д. П. Кирик, Л. П. Гнатюк, Л. М. Подлга).

Таким чином, цілком виражено постає потреба аналізу мови цього самобутнього представника староукраїнської книжної вченості XVII ст.

Мета роботи - проаналізувати наукову лексику К. Транквіліона-Ставровецького з погляду семантики, етимології, джерел живлення, меж поширення та особливостей функціонування у творах різних жанрів.

Як неодноразово вказувалося дослідниками, теорія термінології в діяхронічному плані остаточно не вироблена. На синхронному ерієі XVI-XVIII ст. специфіка терміна була притаманна лише іншомовним запозиченням, а спеціальні назви наукових понять, що валежали від зв'язків і відношень лексичної системи

рідної мови, визначаються як терміни умовно.¹

Як відомо, українська наука XVI-XVII ст. мала синкретичний характер: на початковій стадії перебували процеси відмежування філософії від теології та природничих наук і становлення її як окремої сфери суспільної свідомості. Це позначилося на складі і функціонуванні спеціальної лексики, виявлялося у взаємопроникненні різнородових номенклатур.

Оскільки К. Транквіліон-Ставровецький перебував у тому науковому руслі, згідно з яким світ, "розгорнутий між Богом і людиною", являв собою цінність як доказ божественної премудрості, вияв якостей першотворця і засіб пізнання останнього², то саме філософська лексика та природнича номенклатура найповніше репрезентуються в його творах.

Терміносподукою наукова лексика позначаємо систему слів і виразів, що використовувалися для номінації наукових понять і передачі інформації про світ, причини буття, природу, для відтворення комплексу наукових знань XVI-XVIII ст., успадкованих ще з епохи Київської Русі. Терміни номенклатура, термінологія, термінолексика далі використовуються як синонімічні.

Виходячи з поставленої мети, в роботі намічено ряд конкретних завдань:

- виявити наукову лексику в текстах творів Кирила Транквіліона-Ставровецького, розкрити її семантико-функціональні особливості в конкретних контекстах;
- диференціювати тематичні й лексико-семантичні групи термінів, що в той час були недостатньо диференційовані через синкретизм наук;
- подати етимологічні відомості, визначити джерела походження і живлення наукової лексики;
- описати граматичні моделі і методи термінотворення;
- визначити ступінь новаторства в авторському термінотво-

¹Кутина Л. Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. - М.: Наука, 1970. - С. 85.

²Стратій Я. М. Специфіка розробки натурфілософської проблематики у Києво-Могилянській академії // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів. - К.: Наук. думка, 1988. - С. 26.

ренні;

- схарактеризувати семантичні процеси в терміносистемах й особливості стилістичного використання наукової лексики у творах К. Транквіліона-Ставровецького різних жанрів.

Мета і завдання роботи зумовили використання відповідних методів дослідження: описового, оскільки важливо якнайповніше подати наявну наукову лексику, елементів порівняльно-історичного та етимологічного аналізів, аіставного, лінгвостилістичного аналізу та кількісних підрахунків.

Матеріалом дослідження є всі відомі твори Кирила Транквіліона-Ставровецького:

"Зерцало богословіи" (Почаїв, 1818) - примірник ЦНБ НАН України, шифр. Кир. 2101;

"Зерцало богословіи"(Унів, 1892) - примірник Державної історичної бібліотеки України;

"Евангеліе учительное" (Рахманів, 1819) - примірники ЦНБ НАН України, шифр Кир. 4493аП, та примірник Державної історичної бібліотеки України;

"Перло многоцѣнное" (Чернігів, 1848; Могилів, 1899) - примірники Державної історичної бібліотеки України;

На основі цих стародруків дібрано картотеку наукової лексики, в якій налічується понад 5000 контекстних позицій. Спорадично бралися до уваги й опубліковані уривки творів К. Транквіліона-Ставровецького (за вид.: Українська література XVII ст. - К., 1987; Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI- початок XVII ст.) - К., 1988). До аналізу також залучалися "Матеріали для словаря древнерусского языка" І. І. Среаневського, твори староукраїнських лексикографів на межі XVI-XVII ст. Л. Визанія, П. Беринди, Є. Славинецького та ін., етимологічні та історичні словники слов'янських мов.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській історичній лексикології монографічно досліджується наукова мова Кирила Транквіліона-Ставровецького через ви ідення в ній наукової лексики, розробляється теорія становлення терміноносителя на синхронному зрізі першої половини XVII ст., аналізуються стилістичні особливості функціонування термінів у мові автора, який перебував на межі естетичних епох Відродження та Бароко.

На захист виносяться такі положення дисертації:

- наукова лексика, що фіксується у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького, зокрема філософська та філософсько-релігійна, відображає стан сучасної науки й особливості світогляду мислителя, позначеного впливами Реформації і Гуманізму;

- новаторство К. Транквіліона-Ставровецького виявляється в тому, що він одним із перших у східних слов'ян активно використовує лексику природничих і точних наук: географічну, метеорологічну, фізичну, астрономічну. Це характерна особливість процесу формування нової з нових літературних мов;

- розглянута лексика генетично пов'язана з давньоруською, органічно зходить до системи староукраїнської мови й вживається в епоху інтенсивного нормування української літературної мови на живомовній основі;

- стилістичне використання наукової лексики характеризує К. Транквіліона як майстра слова, що перебував на межі зародження естетичної епохи Бароко.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що результати семантико-стилістичного, етимологічного аналізу наукової лексики Кирила Транквіліона-Ставровецького надають українській історичній лексикології новий матеріал, висвітлюють основні процеси формування національної наукової термінології на синхронному зріві першої половини XVII ст. Цей матеріал може бути використаний в теоретичних працях з історії української наукової термінології, історичної стилістики, в курсі історії української літературної мови, при укладанні словника української мови XVI-XVII ст., у спецкурсах і спецсеминарах з історії української літературної мови (перша половина XVII ст.) тощо.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційної роботи й результати дослідження обговорювалися на конференціях молодих учених і викладачів Київського університету ім. Тараса Шевченка (1990, 1994), науково-практичній конференції Українського державного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова (1994), на засіданнях кафедри історії української мови Київського університету ім. Тараса Шевченка; положення та результати дослідження відображені в публікаціях, впроваджуються в практику викладання історії української мови на філологічному

факультеті Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Структура роботи зумовлена метов та завданнями дослідження і має вступ, три розділи, висновки, список бібліографічних джерел та додатки: таблиці, словопоказчик досліджених наукових термінів.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження, актуальність її для історичної лексикології та стилістики української мови, наукова новизна, формулюються мета, основні завдання і методи дослідження, визначаються основні положення, що виносяться на захист, теоретичне й практичне значення роботи та сфера використання одержаних результатів.

У першому розділі "Термінологія філософії" аналізується наукова лексика, що використовувалася К. Транквіліоном-Ставровцевим при викладі основних світоглядних уявлень. Терміни розглянуто за тематичними групами, в межах яких вони диференціюються за принципом дериваційного гнізда поряд із зафіксованими мотивуючими й похідними. Подаються етимологічні відомості, рівень засвоєності лексеми перевіряється за співвіднесеністю з давньоруським лексичним фондом та лексикографічними джерелами досліджуваної епохи. Для заповичень вказується час засвоєння. Міжгалузеві омоніми, які можна кваліфікувати як терміни одночасно філософії та інших наук (теології, фізики, астрономії і под.), розглядаються відповідно до їх основного лексичного значення та конкретного контексту, причому робляться відсилання до інших параграфів та розділів.

Розділ складається з семи параграфів, кожен з яких присвячено розглядові конкретної тематичної групи.

§ 1. "Загальна назва науки". На позначення предмета свого викладу К. Транквіліон використовує традиційні, засвоєні ще з давньоруської доби лексеми *бгословіа*, *теологіа*, *філософіа*, *наука філософська*, що функціонують як синоніми внаслідок невзначної диференціації філософської думки від теології. З нових заповичень звертає на себе увагу лексема *метафизео(и)ъ*, що тлумачиться як "розумена и оупатрована в приро(ж)іеию и над

прирожена невідомыхъ речѣй" (ЗБ 86н)¹. За М. Фасмером, перша фіксація цього слова в російській мові датується 1721 роком, українським книжникам воно відоме принаймні на століття раніше.

Функціонування терміна *φυσειονος* "природознавці", пов'язаного з гр. *φυσικολογος* "природний", пояснюється нерівнінням наук і різними джерелами наукових уявлень Ставровецького: середньовічними перекладами творів Іоанна Дамаскіна, Василя Великого, Псевдо-Діонісія Ареопазита, трактатами "отців церкви" та ін.

§ 2. "Вчення про чотирьохсвітний світ". Центральне місце у філософській системі К. Транквіліона Ставровецького займає його вчення про чотири світи. Глибоко пов'язане з античною філософією й апокрифами Мівської Мусі, воно стало одним із джерел-попередників теорії Г. С. Сковороди (Нічик В. М.).

Питомі лексеми *миръ*, *свѣтъ* та агрибутивні словосполучення на їх основі передають центральні поняття вчення. Семантика традиційних термінів *невидимый миръ* (первый невидимый миръ, горній миръ и свѣтъ) та *видимый миръ* (видимый сей свѣтъ, второй видимый миръ, долній миръ) відрізняється від прийнятих значень у тогочасній філософській традиції. У працях Д. Ростовського, Ф. Прокоповича, М. Козачинського і, врешті, Г. Сковороди знайшли відображення ідеї стоїків про двонатурність сущого - видиму, тілесну природу і невидиму, духовну. У К. Ставровецького вони переосмислені: *невидимый миръ* - "небесний світ, обитель ангелів", *видимый миръ* - "земний світ, земля і все, що на ній існує": Бгословци нарекли невидимый(м) миромъ аггввъ оумноу тварію (ЗБ 29н).

Поряд із традиційним терміном *малый миръ* (свѣтъ) "людина": чітка за сь назвала *малымъ миромъ* єдинь с филозофов поганскихъ Демократъ (ЗБ 29н), у Транквіліона функціонують і цілком оригінальні словосполучення *четвертый злосливый миръ*, *миръ злосливыхъ людій* на позначення четвертого світу зла, ідея якого

¹ Тут і далі прийнято такі умовні позначення: ЗБ - "Зерцало богословіе", ЄУ - "Евангеліє учительное", ПМ - "Перло многоцѣнное", арабською цифрою позначається номер аркуша, літерами б - зворот аркуша, літерою в - відсутність пагінації в першоджерелі.

диктувалася пантеїстичними переконаннями мислителя, відмовою бачити зло у видимому світі: В писмѣ СТОМЪ найдується и четве(р)тѣи мирь, лечь СЛОСЛИВЫЙ (ЗБ 28).

На позначення єдності чотирьох світів використовується авторський неологізм, суфіксальний дериват від числівника четвертий четверакый мирь. Ідея єдності, внутрішньої гармонії кожного з світів передається за допомогою ряду термінів, транспонованих із загальноживаної лексики: агода, ведночена, любовь, мирь, покой, сьєдинєніє. Такий широкий ряд вводиться для подолання омонімії лексем мирь "світ" та мирь "спокій, агода": Миромъ невидимымъ аггве суть названи с тои причини, поневаж сами мєми собомъ имѣютъ ведночена агоду любовь и покой вѣчний (ЗБ 29н-29бн).

§ 3. "Першоелементи". Вчення про чотири стихії, з яких створено видимий світ, прийшло в античній філософії в Київську Русь з перекладами ареопагітиків. К. Транквіліон-Ставровецький творчо розвиває концепцію, зводячи число 4 в абсолют. У нього чотири світи, кожен світ складається з чотирьох елементів, подібних за властивостями до води, землі, повітря і вогню. Що стосується третього світу, то тут Ставровецький розглядає окремо судову людського тіла і сили душі. Терміни, що використовуються на позначення першоелементів, транспоновані з загальноживаної лексики: плоть, вода, земля, теплота, слухъ, злость; окрему групу утворюють абстрактні іменники, що містять складні суфікси -аніє, -ѣніє та ін.: дыханіє, арѣніє, обонаніє, слышаніє, оубіѣство, законство.

§ 4. "Проблема буття". Вона розв'язується К. Транквіліоном у дусі середньовічних уявлень про Бога - творця світу. Все суще підводиться ним під дві основні категорії: "Бог" і "створіння, все, що ним створене": Тільки дві рѣчи на світѣ ровныхъ: бгъ и створєна (ЗБ 17бн).

На позначення понять "Бог", "існування", "істота", "предмет, об'єкт матеріального світу" використовується широкий ряд лексем, більшість із яких полісемічні.

Найбільше навантаження несуть традиційні старослов'янські: бытіє, существо, гварь та деякі живомовні дублети: бытность, створєна, истность. Вони мають по кілька значень і формують найбільшу кількість словосполучень. Наприклад, ст.-сл. калька з гр. существо має значення 1) "створіння, істота", 2) "річ,

предмет", 3) "природа, внутрішня суть" і входить до терміносполук *пресушествное существо* "бог", *видимыи и невидимыи существа* "матеріальні речі", *умныи существа* "абстрактні поняття, що не сприймаються органами відчуттів", *разумныи существа* "ангели".

Термін *истота*, що, очевидно, функціонував ще в д.-р. мові, у К. Транквіліона послідовно вживається зі значенням "внутрішня природа, суть", похідний відносний прикметник *истотный* функціонує в терміносподуці *истотная бытность* "бог": *она и истотная бытность* необъемлема и неизамѣрима, и непостыжима (ЗВ 146н).

Ст.-укр. континуант д.-р. створення(б)є створена та традиційний термін тварь "все матеріальне, живе" теж формують значну кількість терміносполук: *створена разумное* "людина", *створена видимое* "все матеріальне", *тварь видимая, разумная и неразумная* тварь "т.с.", *оумная тварь* "ангели": вса тѣмь створена тварь, *разумная и неразумная* (ЗВ 66); І напервѣя приводить бгъ в небытия в бытіе вса *видимую тварь*, нбо и землю (ЗВ 9).

Лексича, що групується навколо двох центральних понять, засвідчує такі особливості:

1) непослідовність вживання, "боротьбу" між традиційними та авторськими менталізаціями. Так, сподуки *видимыи и невидимыи существа, бытности видимыи и невидимыи* диференціюються не відносно поділу світів на видимий і невидимий, а розуміються відповідно до вчення стоїків - речі й сутності, що сприймаються (або не сприймаються) людським оком. Відчуваючи нечіткість, розмитість своєї класифікації, К. Ставровецький доповнює її ще однією опозицією: *тѣла - оумныи существа*: "матеріальні речі, що сприймаються відчуттями" - "абстрактні поняття, що осягаються розумом". Вказуючи на філософський зміст терміна *тѣло* "річ, предмет", автор намагається пояснити його, виходячи з традиційного значення "людське тіло, плоть": *невидимыи бытности, дечъ тѣлом* сут wt філософовъ в бгословіи названы, понеж *тѣлу* подпадають. А еже *тѣлу* не подпадають невидимыи бытности, яко *дшъ, аггль, преумудрость* и прочая, то сут *оумныи существа* (ЗВ 206);

2) таке прагнення до етимологізації, тлумачення наукових понять - типова, характерна риса вдумливого мислителя, просвітителя, освіченого вченого. Недаремно до трактату "Зер-

цало богословія" він додає "Лезиконъ албо троудныхъ словъ выкладъ в той книзѣ", в якій наводить відповідники до іншомовних запозичень;

3) "стихийний" характер системи філософських термінів К. Ставровцякого ілюструється взаємопроникненням лексико-семантичних груп: за допомогою одного стрижневого слова (іменника) творяться атрибутивні словосполучення на позначення опозиційних категорій: *пресущественное существо -- видимыи и невидимыи существа; бытность над всё бытности -- бытности видимыи и невидимыи.*

§ 5. "Загальні філософські категорії". Загальнонаукова лексика, що використовується в різних галузях анань і об'єднується навколо понять "час", "вічність", "властивість", "якість", "відмінність", "єдність", "протилежність", "тотожність", містить значну кількість старослов'янських та ст.-сл. кальок з гр. мови: *вѣчность, время, единосущіе, качество, непрѣмѣнность, премѣна, преждевѣчный, присносущный, свойство, противленіе, ровность*, до яких автор намагається подавати живомовні дублети початокъ, *власность, завшебытный, якость* та ін. Сфера використання цієї лексики - опис сутності Божества та його властивостей. На позначення "властивості, якості Божества" використовується ряд термінів *свойство, власность, присвоитость*, їх сутність передається за допомогою прикметників *единосущный, завшебытный, неизмѣнный, присносущный* та абстрактних іменників *вѣчность, предъвѣчность, единосущіе, непрѣмѣнность, присносущіе, началство* та ін.

§ 6. "Проблема пізнання". Дослідники неодноразово підкреслювали, що в справі освіти в Україні позиції середньовічної, традиційної уже в кінці XVI - на початку XVII ст. була протиставлена позиція "братська", яка намагалася задовольнити тогочасні світські потреби. Людина високоосвічена, К. Траиквідіон високо цінував людський розум і вченість. "Пізнання", "розум", "премудрість" - ось ті категорії, якими він оперує, розв'язуючи проблеми пізнання людиною Бога і світу. Поряд із традиційними термінами, переважно запозиченими з ст.-сл. мови *постигати, повнзаніе, разумѣніе, постиженіе, вѣдомость* і под. використовуються й цілком оригінальні: *умъ "розум, даний людині від природи", разумъ "розум, здобутий шляхом навчання, досвідом", умное зрѣніе "спосіб опанування богослів'я"*. Засвоєна з антич-

ності ідея самопізнання також присутня у К. Ставровецького і передається сполукою *познати самого себе*.

§ 7. "Природа. Матерія. Речовина". Досліджується лексика, що групується навколо одного з центральних понять натурфілософії "першоречовини" та її природи. Пізніше вона стане усвідомлюватися як термінологія фізики та інших природничих наук. Оскільки за античними й середньовічними уявленнями світ створено з першоречовини, аналізуємо цю "проміжну" групу лексики в складі світоглядної, філософської. Це запозичення в лат. мови *матеріа, натура, фвіаіс*), ст.-сл. кальки з гр. *естество*, старослов'янськ *вещество*, полонізм *прироженя* та їх похідні *матеріальний, прирожений, естествен, невестественный*. "Дифузність" семантичного наповнення цих лексем (*матеріа*- "речовина, з якої створено світ" та "речовина, яка має фізичні властивості") вказує на синкретичний характер вчення К. Транквіліона-Ставровецького.

На рівні зафіксованої філософської лексики простежується органічний зв'язок вчення К. Транквіліона-Ставровецького з науковою думкою Київської Русі. Найбільше навантаження несуть традиційні старослов'янськими, в т.ч. кальки з гр. мови, засвідчені найдавнішими д.-р. пам'ятками: *вселенная, естество, существо, бытіе, създаніе, тварь*, значною є група питомих слів, ужитих у термінологічному значенні: *тѣло, рѣчь, слухъ*. Динаміка засвоєння д.-р. лексики простежується в таких процесах:

- формуванні нових значень звичайних слів: *любовь - покой - миръ - згода - съединеніе - зєдночена* "внутрішня гармонія";
- переосмисленні давніх термінів: *видимый миръ - невидимый миръ*;
- творенні нових антонімічних опозицій: *умъ - разумъ*;
- творенні нових термінів за існуючими моделями: *миръ влосливыхъ людей, четверкаый миръ*.

Традиційність основних понять зумовила невелику кількість нових запозичень: всього 6,5% латинізмів та 4,5% грецизмів. Найвагомішою серед запозичень є група старослов'янськ та ст.-сл. кальок з гр. мови: 24,67% та 9,74% відповідно. Автор чудово усвідомлював цей факт, коли писав у передмові до "Зерцала богословія" про використання двох типів літературної мови: "покладалосѣ в той книзі простий язык и словенскѣй, а не все по-просту". Очевидно, свідомо ж він використовував і

питомі слова в термінологічному значенні, оформлені за книжним вразком: *дыханіє, слышаніє, конець, злость, арбіте, кровь, мбонаніє, познаніє, разумь* та ін.

У другому розділі "Термінологія природничих наук" аналізується лексика, що використовується К. Транквіліоном-Ставровецьким при викладі натурфілософських відомостей. До найповніше репрезентованих належать терміни астрономії, метеорології, географії та фізики - наук, що акумулювали найдавнішу сферу знань людства про природу і мислилися як єдиний комплекс знань про світ.

Введення до теологічних викладок елементів природничих наук - це вияви надання науковим знанням світського характеру, в яких неминуче мав відобразитися процес демократизації книжної мови.

§ 1. "Термінологія сферичної астрономії" присвячений аналізу лексики на позначення небесних сфер та світил.

Фіксуються терміни, які послідовно збереглися (з іншим фонетичним оформленням) і становлять основу сучасної номенклатури науки про вірки: *свѣтило, с(о)лнце, планета, мѣ(с)яцъ, земля, вара, астрономъ* та ін.: *ибо астрономове пишуть о затмѣню с(л)нца* (ЄУ I 1106-111), *луну знаємо, яко планета єсть не-оуставична в(т)мѣинал* (ЗВ 56); філософи ... *повѣдають быти, вкруглу землю, яко яблоко* (ЗВ 19).

Спостерігаються і терміни, що встаріли внаслідок витіснення їх новими: *затмѣна с(л)нца* "затемнення сонця": *и сего ради и затмѣна с(л)нца было тогда над прироченій бѣгъ* (ЄУ I 1106); *луна "місяць"*: *луна вѣймаєть свѣтлость вт с(л)нца* (ЄУ II 22); *полудне "південь", западъ "захід", востокъ "схід", польночь "північ"*: *вкругають же виды моря окиантского всю землю в(т) востока, и запада, в(т) полжудне, и польночи* (ЗВ 156).

З розвитком нових знань про небесні реалії частина термінів пізніше втрачається: *видимое мѣлбо, матерѣльное мѣлбо, кругъ мѣлба звѣдного, седмь круго(в), седмь мѣлбелесъ, двзатери мѣлбелеса, твердь, твердость, твердость мѣлбелесная, обротъ мѣлба, премѣна с(о)лнца, прехиды с(о)лнца*: *Подобаєть же разум ти и се, яко многіи соуть нѣса, по раздѣленію планетувъ, седмь круго(в) глгоуть быти лабомудрци мира сего, или седмь нѣсѣ* (ЄУ II 306); *бытность матерѣльного нѣа, або твердость, єсть сухотна, легка, рѣдка и проникательная матерѣа* (ЗВ

126); *світло* показуєть *прежидомь* всі чотири часті всего року, зиму, весну, літо, ежень (ЗБ 176).

Спостерігається також проникнення нових запозичень з класичних мов. Де термін *горизонтъ*, шр, імовірно, зафіксований в історії української мови вперше (Гнатюк Л. П.), та скалькований з лат. мови вираз *небо примумъ моббляль* "перша в семи (чи дев'яти) небесна сфера": *Міць* идучи преа *горизонтъ* проишлима своїми тагнеть види за собов (ЗБ 18); *агглы*... *обращають* небо названное *примумъ моббляль* (ЗБ 56).

§ 2. "Метеорологічна номенклатура". Назви, пов'язані з погодинними явищами, переважно належать до слівослов'янського фонду й активно функціонували в давньоруський період: *близканиця*, *бура*, *вітръ*, *вихрь*, *градъ*, *еромъ*, *дождь*, *дуга*, *снігъ*; деякі мають ознаки книжних форм: *близканиця*, *облакъ*, *облаци* *дождевнии*: гды (ж) перла родатса въ глубынѣ морско(й) м(т) *близканиця*... (ПМ 2); на водгдѣ соуци пакостать *чѣку*, *замѣшана(м) въдуха*, *вихрами*, *градомъ* (ЗБ 76); такъ же и *дуга* часто береть су(п)теднѣшую воду з моря(ЗБ 156).

Із засвоєної лексики функціонує термін *эфиръ*, запозичений ст.-сл. мовою з гр. разом з ученням про піднебесний вогонь: *эфиръ*, вгнь по(д) *нбомъ* (ЗБ 86н). Внаслідок уявленя про одну з властивостей вогню - рухливість, з'являється терміносполука *эфирское носеніе*: его же философи и бгословыци называх(т) *эфирское носеніе* (ЗБ 106).

Загалом кількість словосполучень є досить значною (40%). Із використання, подібно до термінів географії, шр аналізуються в § 3. "Термінологія географії", зумовлене такими причинами:

1) відсутність спеціальних однослівних номінацій для позначення того чи іншого природного явища, реалії. Так, характеризуючи вітри за напрямками відносно сторін світу, Транквіліон уводить терміносполуки *переднѣйшии вѣтръ*, *побочнии вѣтръ*; *перднѣйшихъ четири вѣтры*, м(т) востока и запада, м(т) полоудие и полночи кождый же вѣтръ имѣеть своихъ, *побочныхъ дав(х) вѣтровъ*, инихъ меншихъ, яко *нѣкѣи крила* (ЗБ 116). Пояснюючи механізм кругообігу води в океані та припливів і відпливів, автор змушений вдаватися до словосполучень *первое порушена видъ*, *другое порушена видъ*: *Другое порушена имать видъ искрѣн*. *Міць* идучи преа *горизонтъ* проишлима своїми тагнеть види за

собов (ЗБ 16);

2) необхідність активізації всіх мовних ресурсів у пошуках найкращого еквівалента до запозичення. Так, уводячи термін *вєлєкыѣ*, Ставровецький використовує його дублети *горы огньстїи*, *мїста огньстїи*, *вгхляна огньства*: Суть впродовж землі мїста *вєкыстїи*, речення *вєлєкыи* (ЗБ 13); ім'єщи в себє великїи и стра(ш)ны(Ѧ) *вулєкыи*, або *в(г)хляну огньстєу*, с которои вьходат страшныи пламени (ЄУ II 1016). Лексема, запозичена з лат. мови, вперше відзначається істориками російської мови в тексті 1701 р. (Хутина Л. Л.).

Більшість географічних термінів (68%) - питомі, належать до найдавнішого фонду лексики: *гора*, *путь*, *пропасть*, *вірове*, *море малое*, *дїра*, *мєлє*, *островъ*, *рїка*, *трусъ земный*; зовсім невизначна кількість має книжний характер: *сточникъ*, *саєра*; и тамъ вода, тиснучися кгвалтєу, вагрѣвается исходит горячаа и прирєженєи теплицѣ творить (ЗБ 13); такожде стоащїи с нимъ, видѣвшє *трусъ земный*, оубовѣсє(ЄУ I 1106). Традиційним є вбережене нерозрізнення понять "море" та "океан": перше передається термінами *море*, *море малое*, друге - *окїанъ*, *море-окїанъ*, *море великое окїантское*: Раздѣляютъ же сє ввды моря окїантское на одноги, и саєра, и на малыи моря (ЗБ 156).

Однак загальна кількість запозичених із класичних мов географічних номенів чи не найвища серед природничих термінів (12%). Простежується і вплив польської мови: *однога* "морська ватокє", *выспа* "острів", *жгдлю* "джерело", *вгхляна* "огньстає" "вулкан". Активне засвоєння нової термінології яскраво ілюструє процес проникнення в Україну європейської світської вченості.

§ 4. "Термінологія аристотелівської фізики". Йдеться про лексеми на позначення основних властивостей першоелементів-стихій, що розглядаються фактично як речовини, та деяких фізичних явищ. Морфологічно серед них виділяється група прикметників, питомих і засвоєних, що означають протилежні властивості елементів: *грубый* - *тонкий*, *суптедный*, *горачый*, *теплъ* - *вѣдный*, *студєный*; *мокрыи*, *мокротный* - *сухий*, *сухотный*; *тажкїи* - *лєгкїи*. Широкий лексичний ряд використовується на позначення поняття "пара, випари", що є результатом впливу аристотелівського вчення про земні і водні пари: *валєрь* - *гумєрь* - *пара земная* и *водная* - *вѣспарєніє* - *воскурєна* - *водная*

мєла - мєла.

До запозичених а дат. мови належить лексема *машина*, яка засвідчена в нетермінологічному значенні: *бавіть див то немальдый, имъ бгъ той, который такъ великую машину свѣтъ сей, нбо и вемлю, съ всею красотою его сѣтворивъ* (ПМ 58-586). *Машина*, машина як родові назви всіх механічних внарядів і пристроїв належать до новотворів XVIII ст., попередні фіксації зі значенням "стінобитний пристрій" не належать до термінів фізики (Кунітина Л. Л.).

У нашому випадку маємо переносне вживання цього слова, що дає можливість твердити про більш раннє його засвоєння в первісному, прямому значенні.

В цілому термінологія природничих наук демонструє тенденцію до формування терміносистем на питомому ґрунті: майже 57% лексем, вжитих із термінологічним значенням, належать до праслов'янського фонду. Натомість вникується відсоток старослов'янствів - 5,7%, ст.-сд. кальки з гр. мови не засвідчені вовсім. Абстрактні іменники, що позначають властивості речовин та природні явища, фіксуються у живомовних формах: *воскурєна, порушена, варушена (водуха), замішана (водуха), блискана*. Засвоєнь із класичних мов зберігається приблизно така ж кількість - 10%. Однак це переважно нові запозичення, що фіксуються в українських текстах чи не вперше: *вапоръ, гуморъ, еврѣпинъ, нбо примумъ моб блѣмъ, влѣканъ, пдвжиментъ, горивонтъ, машина*. Деякі з них так і залишилися авторськими кальками не засвоївшись у подальшому розвитку мови, і засвідчили мовне новаторство К. Транквіліона-Ставровецького, передового мислителя своєї доби.

Третій розділ "Стилістичне використання наукової лексики" присвячено аналізу особливостей функціонування досліджуваної лексики.

У першому параграфі "Синонімія" розглядаються джерела та принципи використання синонімів, за представленням у контрольних текстах визначаються домінянти семантичних полів, порівнюється частотність вживання різних лексем.

Визначальна риса всіх терміносистем періоду становлення - наявність широких синонімічних рядів на позначення одного поняття, що її прийнято визначати як лексичну варіантність, поліномію. Найбільший пік в її розвитку припадає на період

формування національних літературних мов та їх норм, коли в наукових текстах нагромаджувався лексичний матеріал як база для подальшого його добору, закріплення за поняттям однієї з синонімічних назв, тобто нормування термінології.

Групування термінів-синонімів у синонімічних гніздах відзначається такою особливістю, що термін може бути членом кількох таких гнізд. Наприклад, ливомовний термін *бытность* фіксується зі значеннями: "субстанція, предмет (об'єкт) матеріального світу", "внутрішня природа, натура", "буття, існування". Таким чином, він входить до трьох великих синонімічних рядів: *речь - річи видимы и невидимы - речи материалныи - существо - видимыи и невидимыи существа - бытности видимыи и невидимыи - тьба*; *существо - бытность - истность - истота; бытие - бытность*.

Із джерел полісемії як визначальні риси становлення термінології відзначимо такі:

- багатозначність первинного грецького терміна, скалькиваного насобами старослов'янської мови і впливаного з кількома значеннями ще в давньоруську епоху: *существо* - калька з гр.

ὄνεια "річ, предмет" і "суть (речі, об'єкта). Для полісемія була перенесена на ливомовний відповідник *бытность*;

- термін міг означати різні поняття внаслідок недиференційованості окремих галузей знань. Так, кожен елемент із групи *бессловів, теологів, філософів, наука філософська* міг мати значення "філософія" і "теологія". Остаточне розрізнення відбудеться пізніше, з повною диференціацією наук.

Наступним етапом розвитку полісемії стала омонімія термінів. Так, термін *філософії движение* означав одну з основних властивостей боєства, а термін *фізики движение* - одну з властивостей стихій огня і воєдуха.

Функціонування членів синонімічного гнізда неминує підводити до питання про антонімічні відношення. За словами Л. М. Подіга, "семантична близькість окремих синонімічних рядів та антонімічних пар дає підстави не тільки визначити їх взаємозв'язки, але й констатувати, що в такому самовираженні ці зв'язки можуть створювати семантичний блок".¹

¹ Подіга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV - першої половини XVII ст. - К.: Наук. думка, 1991. - С. 155.

Групування термінів за синонімічно-антонімічними ознаками, з одного боку, ілюструє зв'язок з лексико-семантичними відношеннями в мовній системі в цілому, а з другого - чи не найкраще відбиває світоглядні концепції автора.

У філософських поглядах К. Транквіліона можна виділювати елементи традиційних середньовічних уявлень про первинність Бога-творця і вторинність світу, засвоєне з античності сприйняття людини як мікросвіту і румуністичне звеличення її як "всегосвітнього цря и властителя", радісне, піднесене пантеїстичне сприйняття світу як внутрішньої досконалої гармонії, антитезу світла і темряви, праведного і грішного, джерелами якої було це. Аристотелєве вчення про чотири стихії, органічно переплетене з Біблійною картиною всесвіту.

Для передачі основних понять свого вчення про світ Транквіліон використовує терміни, що являють собою синонімічно-антонімічну групу:

I. Терміни загальніючі, підпорядковуючі: *вселенная, четверакий мирь*;

II. Чотири ряди термінів на позначення чотирьох світів: *первый невидимый мирь, горный мирь и свѣтъ -- видимый сей мирь, второй видимый свѣтъ, мирь сей ведомый або свѣтъ -- третій мирь, малый мирь, малый свѣтъ -- четвертый злосливый мирь, мирь злосливыхъ людей.*

Ця картина світу цілком узгоджується з естетичними принципами епохи Бароко: гармонійності й доцільності всіх елементів світу, їх взаємозалежності й взаємоумовленості, відображення як продовження і завершення двох попередніх принципів. Відповідно й ряди синонімів пов'язані між собою антонімічними відношеннями: адже кожен із світів протиставлений трьом іншим. У свою чергу, чотири ряди синонімів пов'язані відношенням гіпонімії з рядом підпорядковуваних термінів на позначення загального поняття всесвіту: чотири протилежних світи творять у сукупності єдиний *четверакий мирь, вселенную*.

Всередині лексико-семантичної групи можуть реалізуватися відношення повної синонімії ("внутрішня гармонія, єдність": *покой - ввода - соединеніе - любовь - мирь - ведноченя*) та часткової синонімії (ряди зі значенням "все створене, існуюче": *тварь - тварь видима - створена - створена видимое* і ряд зі значенням "жива істота": *створена - тварь - созданіе*).

що знаходиться в термічній підпорядкованості до попереднього).

Початковий етап формування терміносистем відзначається нерівномірністю розвитку варіантності в різних ЛСГ. Найширші ряди спостерігаються у випадках, коли

- ЛСГ сформована на основі найдавніших і найважливіших з логіко-понятійного погляду лексем, які позначають центральні поняття вчення - групи зі значенням "вічність": *вѣчностъ* - *прѣвѣчностъ* - *превѣчностъ* - *за. бытность* - *предавѣчностъ*; "Бог": *богъ* - *божество* - *существо божественное* - *пресущественное существо* - *бытность над всѣ бытности* - *истотина*; *бытность - летотная персона*; "природа": *естество* - *приморенн* - *функс* - *натура*;

- ЛСГ формується на основі терміна, запозиченого з грецької або латинської мови, зокрема нового запозичення XVI-XVII ст.: *квалітате(с)* - *якість* - *ямость*; *еврѣпники* - *лупы* - *пропасти* - *вихрове моря* *океанского*. Здебільшого це терміни природничих наук; у цьому разі варіантність виникає не тільки завдяки прагненню вичапати підібрати слов'янський еквівалент, але й як вияв настання загальносерозумілість, орієнтації на народну мову. Ці терміни-відповідники функціонують у тексті поряд як варіанти норм (глоси): *Абовѣмъ вода морская въсходитъ на высоту суптельными вѣтрами, воскуренамъ, albo мелами* (ЗБ 10).

Не мають варіантів терміни, які або тільки входять у систему староукраїнської мови, або вживаються рідко: *горизонтъ*.

Розглядається також синонімічно-антонімічні групи "бог"-*"створіння"*, "буття"-*"небуття"*, "вічний"-*"невічний"*, ЛСГ "предмет, об'єкт матеріального світу", "жива істота", "внутрішня природа, сутність", "матерія, речовина", "властивість", "час", "якість", "пізнання".

Серед природничої номенклатури спостерігаємо:

- питомі синоніми, що традиційно вживалися на позначення природних явищ - "Місяць, супутник Землі": *луна* - *місц(а)ць*, "вітер": *вѣтръ* - *вихрове* - *воєдуха варушена*; "блискавка": *блискавица* - *блискана*;

- *домнакту* - лексему старослов'янську за походженням, інші члени ряду - питомі, живомовні - "рух": *движеніе* - *кошеніе* - *порушена*; "джерело": *источникъ* - *крудло*; "небо": *твердь* - *твердость* - *твердость ибсная* - *видимое небо* - *матеріальное небо*;

- доміную - давнє заповичення в гр. мови, засвідче на д-р. писемність, навколо якої групуться словосполучення та питомі відповідники: "огнебесний вогонь": *эфірський огонь - ефірське носеніє - місто ефірське*; "море, океан": *море окіанське - окіань - море-окіань - море*;

- доміную - нове заповичення в класичних мов, яке має по три (а більше) відповідники-тлумачення рівного походження: "вудкан": *вдкатель - міста огнисті - горы огнисті - в(т)хлана огниства*; "нара": *вапорь - гуморь - воскурена-вспареніє земное и водное - пара - пара земная и водная - водная мада-глаз*.

Сприйняття світу як єдності опозиційних компонентів змусило автора впливати антоніми у функції термінів. Антоніми і їх використання розглянуто в другому параграфі "Антонімія". Найяскравішим прикладом можуть слугувати антонімічні блоки термінів на позначення сфаічних властивостей стихій, що традиційно мислилися як "протівні", протилежні: *горячий, теплий - зимный, студений* і т. д. Як контекстуальні антоніми функціонувать ряди термінів, що позначать опозиційні наукові поняття. Частина з них - традиційні, це переважис спільнокореневі *бытіє - небытіє, бытность - небытность, матерьяльный - нематерьяльный, премьна - непремьнность*. Інші мають цілком нове термінологічне значення, створене шляхом менталізації: *умь - разумь, тьла - умный существа, умное арбіте - телесное разумьніє*. Антоніми використовувуться іранквідіоном в антитезі та ампліфікаційних групуваннях антонімічних пар, що типово для стилістики староукраїнських пам'яток.

Одна з поширених стилістичних фігур, використовуваних митцями бароко, - тавтологічні словосполучення рівних типів. Вони становлять певну частину й серед термінів, уживаних Ставровецьким. Їх граматичні різновиди розглядаються в третьому параграфі "Тавтологія".

Найбільша кількість - це тавтологічні сполуки I типу "дієслово + субстантивованій дієприкметник": Тако и бгословцьб умомь чистим подемлють *неподемлємаго бва*(СУ 24). Усі вони мають антонімічну природу й виникають при поєднанні дієслова з спільнокореневими термінами-визначеннями валеречної семантики на позначення ознак божества. Особливим випадком є фігура, вважнута по коду "спільнокореневий іменник - дієслово - суб-

стантизований дієприкметник", кожен з яких протиставляється іншим: *но неюстименієм постигаю неюстимимаго бга* (ЗБ 14н).

II тип: "дієдолово+іменник": *но тьлко простоу вбрюу вбрюу въ тришостасное бжство* (ЗБ 16н).

III тип кількісно один з найвагоміших: "іменник+прикметник" або "іменник+субстантизований дієприкметник": *и гдасъ еромовласного язька ихъ устрашаеть вѣихъ нечествыхъ еретиковъ* (ЄУ 23б). Вирізняються терміносполуки антонімічної природи: *начаетъо безначалное, премѣнныхъ непремѣнность* та ті, в яких зазначає слово має двооснову структуру: *авшебытная бытность, сятковидное видѣніе, бжовидная бжослова*.

Інші типи тавтологічних словосполучень нечастотні:

IV "іменник+іменник": *А прето Снъ бжій творецъ естъ всеи твари* (ЗБ 19н);

V "прикметник+прикметник" (повтор): *Повторе пасеть дшу нашу словомъ своимъ, невидимую невидимымъ брашномъ, ... тѣло же видимое видимымъ благодаріємъ* (ЗБ 19б);

VI "дієприкметник+дієприкметник": *и неродѣльное бытіе в родѣльной ипостаси* (ЗБ 21н);

VII "дієприслівник+іменник": *и по немъ идутъ ... радующися превѣдноу неизреченноу радостію* (ЄУ 20).

Традиція творення термінів-тавтологічних сполук продовжена, зокрема, в наукових творах Г.С.Сковороди.

Четвертий параграф "Кількісні характеристики" присвячено розглядові кількісних співвідношень зафіксованих термінів у контрольних текстах. Обсяг досліджуваного матеріалу складає 17266 слововживань (8000 - науковий текст, 4000- поезія, 5266 - ораторсько-проповідницька проза). У текстах зафіксовано 1309 термінів.

Контрольний текст-1 - уривок з теософської частини "Зерцала богословія", тому термінологія, зафіксована в ньому, філософська та спільна з аристотелівською фізикою. Кількісно переважають терміни на позначення властивостей божества та терміни гносеології, чим пояснюється значний відсоток прикметників: 121 словоформа, 25,05%. Серед іменників виділяється група композитів - 29 словоформ, 8%.

Контрольний текст-2 - уривок з натурфілософської частини "Зерцала богословія". У ньому зафіксована найвища частота термінів - 187,76 на 1000 словоформ. Саме він насичений при

родничю термінолексикон (482 слововживання), натомість термінів філософії - майже вдвічі менше - 269 фіксації. Крім того, середня частота вживання термінів значно підвищується внаслідок того, що різко зростає кількість синонімічних рядів, особливо широко представлених у географічній, астрономічній, фізичній номенклатурі. Це, у свою чергу, залежить від її якісного складу, значної кількості заловичень і необхідності таким чином лексикографічної роботи, пошуків відповідників і т. д.

Усі терміни, зафіксовані в контрольному тексті-3 - філософські, що прямо залежить від тематичного спрямування уривка - дидактична повість в "Перла многоцінного". Визька середня частота наукової лексики (8,75) пояснюється не тільки особливостями жанру, але й практикою використання термінів у переносному значенні (ці випадки не враховувались).

Контрольний текст-4 - уривок в промові частини "Перла многоцінного" (похвали на Вєдикдєнь). Текст насичено філософською та природничю лексикон у метафоричному вживанні. Зафіксовано також ряд термінів в інших галузевих знань: *орация, консуль, сенаторь, вїкторїя, авїтаатво, тїумаць, вїдрькь*. Всього зафіксовано 36 термінів, 73 слововживання, 5,8% всіх словоформ.

Контрольний текст-5 - уривок в II частини "Євангелїя учительного". Оскільки тематично це розгорнута притча про Христа-пастиря в детальним глумаченням, то відсоток природничої лексики тут низький, переважає філософська.

Таким чином, розподіл частот термінології в досліджуваних уривках залежить не тільки від жанру і стилю, але й від тематики тексту в межах одного твору. На проміжному місці між художнім і науковим стилями за показниками використання наукової лексики перебуває ораторсько-проповідницький стиль, що все ж тягїє до художнього. Такий значний розрив пояснюється також характером використання термінів - для художнього й ораторського стилів притаманне використання їх у переносному значенні (метафори, порівняння і т. п.). Кількість вживань термінів філософії значно переважає число вживання термінів природничих наук.

Робота завершується такими висновками:

Наукова лексика, зафіксована в творах Кирила Транквіліона-Ставровецького, відображає як особливості стану сучасної науки (сикретизм, початковий етап диференціації філософії і теології та філософії і природничих наук), так і оригінальні світоглядні позиції автора. Наприклад, групування термінів за синонімічно-антонімічними ознаками чи не найкраще відбиває уявлення про світ як єдність опозиційних, пов'язаних ієрархічними відношеннями, компонентів.

Більшість термінів - традиційні, засвоєні з наукових джерел попередніх епох. В цілому наукова лексика ґрунтується на засобах рідної мови: 30,5% термінів філософії та 58,5% природничої лексики питоми. Співвідношення питомих і запозичених компонентів рівне для цих двох підгруп лексики. Серед запозичених філософських термінів найвагомішою частиною є старослов'янськими, що генетично були базою для формування філософських терміносистем слов'янських мов. Натомість серед термінів природничих наук їх значно менше, а ст.-сл. кальки в гр. мови не засвідчені зовсім.

Для номінації цілком нових, авторських понять (у вченні про чотири світи, про внутрішню гармонію, розум і под.) К. Транквіліон-Ставровецький використовує такі способи термінотворення, як транспозицію та менталізацію (терміни Є. М. Зерцаліна).

Використовує він і калькування та запозичення, певна кількість нових засвоєнь фіксується в його текстах чи не вперше в історії української мови. Вага запозичень в гр., лат. та західнослов'янських мов приблизно однакова і коливається в межах 8,6%.

Термінологія періоду становлення тісно пов'язана з лінгвістичними явищами та процесами, що зумовлює її "гібридність" (термін Л. Л. Кутіної). До останніх відносимо синонімію (повну та часткову), антонімію, гіпонімію, полісемію, омонімію.

Стилістична строкатість наукової лексики, відне функціонування лексем, що належать до різних стилів вираження, словотвірна і графічна варіантність свідчать про початковий етап нормування староукраїнської термінології, нагромадження мовного матеріалу, який стає потім базою для відбору

закріплення за одним поняттям одного терміна.

Особливості стилістичного використання термінів К. Транквіліона-Ставровецьким характеризують його як вдумливого мислителя, освіченого мовознавця, котрий свідомо підходив до вибору мови (етимологічні відомості, тлумачення й інші вимви лексикографічної роботи) та художника слова, творчість якого зазнала активного впливу епохи Бароко (намагання синонімії, антитеза, ампліфікація антонімів, тавтологічні словосполучення, метафори і порівняння тощо).

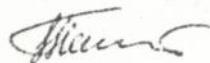
Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

1. Термінологія астрономії у "Зерцалі Богословія" Кирила Транквіліона-Ставровецького // Сучасні проблеми філології: Тематичний збірник наукових праць. - К.: ІСДЮ, 1993. - С. 146-162.

2. Науковий стиль кінця XVI-початку XVII століття у процесі становлення староукраїнської літературної мови // Українська мова в процесі національно-культурного відродження України. Зб. наук. праць. - К.: УПУ, 1993. - С. 77-79.

3. Термінологія аристотелівської фізики в творах Кирила Транквіліона-Ставровецького // Вісник Київського університету. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. - Вип. 1. - 1993.

4. Термінологія філософії у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького (друкується).

Handwritten markings at the top left, possibly including the number '200' and some illegible characters.

Handwritten markings at the bottom right, possibly including the number '1500'.

AB 30.603

AB 30.603